

Anna Freiberga
Latvijas Universitāte

DZEJNIEKA VIĻA PLŪDOŅA DAIĻRADES UN UZSKATU INTERPRETĀCIJA VĒLĪNĀ STAĻINISMA PERIODĀ¹

INTERPRETATION OF THE WORKS AND VIEWS OF THE POET VILIS PLŪDONS IN THE LATE STALINIST PERIOD

Anna Freiberga, latviešu un igauņu literatūras vēstures pētniece. *Mg. hum.*, Latvijas Universitātes doktorante un pasniedzēja. Zinātniskās intereses: procesi 20. gadsimta Latvijas un Igaunijas literatūras telpā un padomju okupācijas radītās pārmaiņas tajā, padomju ideoloģija un propaganda, kultūra kā politisks rīks, totalitārisma ietekme kultūras telpā.

E-pasts: anna.freiberga@lu.lv

Kopsavilkums

Šajā rakstā skatīta vēlīnā staļinisma latviešu literārās telpas attieksme pret dzejnieka Viļa Plūdoņa darbu izdošanu, kā arī to interpretācija. Plūdons nebija no tiem autoriem, kuri pilnībā atbilda padomju literārajam kanonam. Lai arī 20. gs. sākumā dzejnieks aizrāvās ar sociālisma idejām, viņa pārliecība šajos jautājumos nebija pilnībā skaidra, ko vēl vairāk lika apšaubīt Latvijas brīvvalsts laikā tapušie patriotiskie dzejoļi. Tomēr atsevišķi viņa darbi bija pietiekami spēcīgi, lai tos sekmīgi izmantotu propagandai, jo vēstīja par 1905. gada revolūciju, kam pamatā bija sabiedrības neapmierinātība ar sociālo stāvokli. Lai izprastu tā laika ideoloģiskās nostādnes un zināmo primitivismu, kādā tika skaidroti literāri darbi, sniegts īss ieskats arī tā laika padomju kultūrpolitikā, kas pieprasīja, lai literatūra būtu sabiedriski derīgs fenomens, nevis tikai “māksla mākslai”. Savukārt raksta otrajā daļā uzmanība vērsta uz Plūdoņa personības un publicēto literāro darbu analīzi attiecīgajā laika periodā. Rakstā izmantoti periodikas materiāli, kas tolaik bija nozīmīgs propagandas rīks.

Raksturvārdi: padomju literatūrkritika, latviešu literatūra, propaganda, dzeja un vara, totalitārisms un literatūra.

¹ Raksts tapis, pamatojoties uz Viļa Plūdoņa 150. dzimšanas dienai veltītās Latvijas Universitātes 82. starptautiski zinātniskās konferences sekcijā “‘Atraitnes dēla’ un ‘Eža kažociņa’ autoram - 150” nolāsīto referātu “Plūdoņa daiļrades un uzskatu interpretācija staļinisma ideoloģijā”.

Summary

This article examines the attitude of the late Stalinist Latvian literary space towards the publication and interpretation of the works of the poet Vilis Plūdons. Plūdons was not one of those authors who fully conformed to the Soviet literary canon. Even though in the early 20th century, the poet was fascinated by socialist ideas, his conviction in these ideas is not completely clear. In addition, doubts were also raised by his patriotic poems written during the period of the independent republic of Latvia. However, some of his works were powerful enough to be successfully used for propaganda, as they heralded the revolution of 1905, which stemmed from public dissatisfaction with social conditions. To understand the ideological positions of that time and the certain primitivism in which literary works were explained, a brief insight into the Soviet cultural policy of that time is also provided, which demanded that literature be a socially valid phenomenon, and not just art for art's sake. In the main part of the article, attention is focused on an analysis of Plūdons' personality and literary works published during that particular period. The article uses periodical materials which were an important propaganda channel at that time.

Keywords: Soviet literary criticism, Latvian literature, propaganda, poetry and power, totalitarianism and literature.

Ievads

2024. gada 9. martā apritēja 150 gadi, kopš pasaulē nācis izcilais latviešu dzejnieks un skolotājs Vilis Plūdons (īstajā vārdā Vilis Lejnīeks, 1874–1940). Lasītājiem viņš zināms gan kā bērnu dzejas, gan balāžu autors – zināmākie darbi ir poēmas “Atraitnes dēls” (1901), “Uz saulaino tāli” (1912), hibrīdžanru pārstāvošā “Fantāzija par puķēm” (1911), bet no bērnu literatūras – “Eža kažociņš” (1921), “Zaķišu pirtīņa” (1935) un citi darbi. Lai gan 20. gs. 30. gados dzejnieks rakstījis veltījuma dzeju Latvijas Valsts prezidentam Kārlim Ulmanim (1877–1942), viņa talants novērtēts arī vēlāk padomju okupācijas laikā. Staļinisma periodā V. Plūdoņa darbi izdoti vien pāris reižu, un to interpretācija bija pakļauta padomju ideoloģijai marksisma skatījumā. Latvijas Nacionālās bibliotēkas datubāzēs redzams, ka izdoto darbu klāstā ir poēma “Uz saulaino tāli” (1950) un izlase “Divas pasaules” (1951), kurā iekļautas poēmas “Atraitnes dēls” un “Divi pasaules”. Šie darbi tolaik tika atzīti par sabiedriski derīgiem, jo tajos nolasāmi sociālās nevienlīdzības, cīņas un revolūcijas aicinājuma motīvi. Tolaik raksti par dzejnieku ievietoti mācību grāmatās un dažreiz viņš pieminēts arī padomju presē. Lieļāki pētījumi par V. Plūdoņa literāro darbību publicēti pēc 1954. gada, t. i., pēc Staļina nāves. Raksta mērķis ir parādīt, kā staļinisma perioda

literatūrkritikā interpretēti atsevišķi V. Plūdoņa darbi, kuros atspoguļotas ideoloģiski un sabiedriski svarīgas tēmas.

Staļinisma kultūrpolitika un tās definētā rakstnieka loma

Padomju Savienības kultūrpolitika bija daļa no vispārējā sovjetizācijas procesa okupācijas pirmajos gados, ko dēvē par vēlinā staļinisma laiku (1945–1953). Termins “staļinisms” cieši saistīts ar diktatora Josifa Staļina (1878–1953) personības kultu, kas savu augstāko izpausmi bija sasniedzis vēl pirms Otrā pasaules kara sākuma, un Staļina kontrole pār galveno varas orgānu – Padomju Savienības Komunistisko partiju – bija totāla.

Vēsturnieks Jevgēnijs Dobrenko (*Evgenij Dobrenko*) skaidro kultūru kā vienu no sabiedrības stūrakmeņiem, kuru veido noteikti likumi un pieņēmumi. Individīds, uzaugot noteiktā vidē, iegūst attiecīgu izpratni par pasaules kārtību, bet totalitārisma režīmā ir svarīgi indivīda domas kontrolēt, tādējādi kultūra šeit kļūst par veidu, kādā totalitārs režīms var konstruēt sev vēlamu realitāti, kas paredzēta masu pašpatēriņam.²

² Dobrenko 2020.

Arvien vairāk apzinoties kultūras nozīmi sabiedrības veidošanā, jau 1932. gadā Staļins paziņoja, ka rakstnieks padomju sabiedrībā ir ideoloģisks audzinātājs, “cilvēka dvēseles inženieris”³. Kontekstā ar Staļina prasību ievērot Komunistiskās partijas nostāju visos kultūrpolitikas jautājumos, notika aktīva marksisma ļeņinisma ideoloģisko vērtību propagandēšana. Ideoloģiskā diskusija par padomju vērtību pareizību pieprasīja jaunajai kultūrai pretstatīt “vecu buržuāzisko inteligenci”, tādējādi attīstot sabiedrībā cīņas motīvu. Tomēr daudz kas tika pārņemts arī no “vecās” respektīvi kritizētās kultūras, tostarp literārie darbi, kam piešķirta jauna interpretācija.⁴

Caurskatot padomju laikā rakstītās vēstures licības, atrodams daudz apceru par literatūras vēsturi, brīvvalsts laika autoriem un viņu atbilstību padomju kultūrai. Šie raksti parādās arī periodiskajos izdevumos – tās ir propagandas piesātinātas apceres, kuras adresētas sabiedrībai un kurās slavētas, peltas vai skaidrotas padomju ideoloģijai sarežģītāk pielāgojamas parādības.

Daudzi okupēto valstu brīvvalsts laika autori padomju varai šķita pretrunīgas personas, taču viņu atstātais literārais mantojums bija pietiekami spēcīgs un nereti ideoloģiskajai interpretācijai pielāgojams. Latvijas kontekstā biežāk pārinterpretēta Raiņa (1865–1929) un Aspazijas (1865–1943) dzeja, tomēr netrūkst diskusiju arī par citiem autoriem. Jāuzsver, ka tā laika literatūras kritiķi pauda oficiālo partijas viedokli, tādēļ ievērojamas viedokļu sadursmes diskusiju telpā nebija.

Staļinisma laikā sabiedriskais derīgums bija svarīgākais literārā darba publicēšanas kritērijs, un pastāvēja noteikumi par to, kas būtu jālasa padomju lasītājam. Šīs nostādnes padomju vara atgādināja 1946. gadā, kad kultūras sabiedrību pāršalca skandāls pēc Ļeņingradā (tagad Sanktpēterburga) iznākušā žurnāla *Zvezda* redakcijas sodīšanas par ideoloģiski nepieņemamu krievu rakstnieka Mihaila Žošenko (*Mihail Zoshhenko*, 1894–1958) stāsta *Priklyucheniya*

obez'yany (“Pērtiķa piedzīvojumi”) un dzejnieces Annas Ahmatovas (*Anna Ahmatova*, 1889–1969) dzejas publicēšanu. M. Žošenko stāsts bija apzināta padomju ikdienas tēlojuma ironija, bet pērtiķa tēls – padomju cilvēka parodija. Tobrīd tā bija varai nepieņemama tēma. Savukārt A. Ahmatovas dzeja saturiski vēstīja par padomju lasītājam “nevērtīgajiem” individuālajiem pārdzīvojumiem un grimšanu dekadencē. Notikušais atbalsojās visā Padomju Savienībā, arī Latvijas PSR presē parādījās vairākas šai tēmai veltītas, brīdinošas noskaņās tapušas nosodoša rakstura publikācijas.

Viens no šādiem ideoloģiski audzinošiem rakstiem ir publikācija “Augstāko ideju līmenis mūsu rakstniecībā”, kurā atgādināts par padomju literatūras nostādņām un izteikts sava veida brīdinājums, minot M. Žošenko un A. Ahmatovas gadījumu kā ideoloģiskas nolaidības piemēru. Šis gadījums aktualizēja arī diskusiju par dabas un mīlestības tematiku literatūrā, un kritiķi atzina, ka padomju literatūrā drīkst tēlot gan dabu, gan mīlestību, tomēr ne individuālā, bet gan uz sabiedrību vērstā fokusā. Turklāt tika atzīts, ka mākslas uzdevums ir kalpot politikai un sabiedrībai, nevis pastāvēt pašas mākslas vārdā, kā tas vērojams abu krievu autoru pārlieku romantizētajos darbos.⁵

Romantisma virzienu piemērotību padomju literatūrai 20. gs. 30. gados vērtēja padomju sociālistiskā reālisma aizsācējs, krievu rakstnieks Maksims Gorkijs (*Maksim Gorkij*, 1868–1936), kas noteica, ka romantisma daba ir duāla – pastāv pasīvais romantisms un aktīvais romantisms, kur pirmais novērš cilvēku no realitātes, likdams tam pievērsties iekšējai pasaulei un tās bezjēdzīgajiem meklējumiem, bet otrs – spēcina cilvēku, ir vērstis prom no šiem personības meklējumiem un mudina izrauties no stagnācijas.⁶ Uzsverot pasīvo romantismu kā sabiedrības attīstību kavējošu parādību, literatūrkritiķis Andrejs Upīts raksta: “[...] tautas masu kustībām romantiskis pēc savas dabas ir svešs [...], kurš iedomājas sevi par kaut kādu

³ Kreegipuu 2023.

⁴ Fitzpatrick 1976.

⁵ Literatūra un Māksla 1946.

⁶ Leighton 1983.

neatkarīgu, suverenu būtī.⁷ Šajā frāzē izteikta svarīga padomju ideoloģijas nostādne – totalitārā sabiedrībā individuāli raksturi ir nevēlama parādība, kas apdraud sabiedrības vienprātību. Līdz pat Staļina nāvei padomju literatūras zinātnē diskusijas par romantismu bija piesardzīgas un tajās stingri nošķīra abus romantisma virzienus.⁸

Tas atspoguļojas arī Latvijas autoru darbos. Romantismam veltīta kritika atrodama arī latviešu literatūras vēstures pētnieces, skolotājas un mācību grāmatu autore Emmas Andersones (1900–1992) rakstā “Par Raiņa revolucionāro dzeju”, kurā autore sociālisma motīvu slavēšanai Raiņa daiļradē pretstatījusi Jāņa Poruka un Friča Bārdas dzeju, atzīstot pēdējos par nevēlamiem pasīvā romantisma pārstāvjiem.⁹ Līdzīgi romantisma pārstāvjus kritizējusi arī rakstniece Anna Sakse (1905–1981) rakstā “Raksturīgākās iezīmes Poruka un Fr. Bārdas darbos”¹⁰, tomēr Plūdoņa kā aktīvā romantisma pārstāvja darbu nopelums izpalicis.

Sabiedriskā derīguma aspekts V. Plūdoņa darbībā un dzejā

Drīz pēc V. Plūdoņa nāves 1940. gadā literatūrvēsturnieks Roberts Klaustiņš (1875–1962) atmiņās dzejnieku raksturojis kā savdabīgu personību, kas jau skolas laikā aizrāvēs ar klasisko dzeju. R. Klaustiņš uzsvēris, ka V. Plūdonim nav bijusi īpaši liela interese par krievu vēsturi vai krievu literatūru, izņemot atsevišķus klasiskus. Šo autoru skaitā bijis dzejnieks un rakstnieks Mihails Ļermontovs (*Mihail Lermontov*), kura darbus V. Plūdons arī tulkojis. Daudz lielāka interese V. Plūdonim bijusi par vācu romantisma dzejnieku daiļradi.¹¹

Minētais novērojums parāda: lai arī konceptuāli padomju vara varēja V. Plūdoni uzskatīt par sabiedriski derīgu autoru, kurš ietekmējies no dzīves īstenības, viņa citādi izcilās daiļrades publicēšanu apgrūtināja salīdzinoši pretrunīgā darbība, kas nepauda atbalstu

komunistiskajām organizācijām, turklāt viņš dzejā slavējis Ulmaņa prezidentūru. Kontekstā jāmin, ka V. Plūdons strādāja par skolotāju un padziļināti interesējās par vēsturi un sava laika sabiedrības atklāsmēm. Viņa bibliotēkā atrodami arī vairāki 20. gs. sākumā Krievijā izdoti vēstures sacerējumi par sabiedrības attīstību Baltijas valstīs, ko dažviet izraibina dzejnieka piezīmes un atziņas. Šo grāmatu klāstā ir J. Berlina “Darba ļaužu vēsture” (1911), P. Juškeviča “Par materiālistisko vēstures tapšanu” (1909), J. Asara “Kā Baltijas muižniecība tikusi pie savām privilēģijām” (1907) un “Spīdzināšanas Baltijā” (1907), tātad pamatojumu, lai V. Plūdoni atzītu par sabiedriski derīgu autoru, viņa agrīnajos dzejas motīvos padomju literāti varēja atrast.

Padomju okupācijas pirmajos gados dzejnieka darbi izdoti netika, nav arī dzejoļu publikāciju tā laika periodiskajos izdevumos, lai gan V. Plūdoņa darbu vērtība latviešu literatūras vēsturē tika apzināta, par ko liecina turpinājumā minētais. Pēc Latvijas okupācijas 1940. gadā presē parādījās publikācijas, kurās kritizēta kultūras un literatūras attīstība Ulmaņa prezidentūras laikā, kad tika rakstīti ne tikai izteikti patriotiski dzejas darbi, bet arī veltījumi toreizējam Valsts prezidentam. V. Plūdoņa patriotiskie dzejoļi atrodami krājumos “Tā zeme ir mūsu” (1934), “Skanošās āres” (1934), “Par tēvzemi un brīvību” (1935), kā arī 1939. gadā izdotajā V. Plūdoņa darbu izlasē “Plūdons. Kopoti daiļdarbi”¹² ciklā “Patriotiskā dzeja”, kurā iekļauti Ulmanim veltīti odiskās noskaņās radīti dzejoļi. Par dzejas krājumu “Skanošās āres” (1934) dzejnieks saņēmis personīgu uzslavas vēstuli no K. Ulmaņa.¹³

Par darbību Ulmaņa prezidentūras laikā V. Plūdoni kritizējis rakstnieks, toreizējais Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētāja vietnieks Andrejs Upīts (1877–1970), kas rakstā “Daži ierosinājumi latvju mākslas dzīves pārkārtojumos” dzēlīgi aprakstījis situāciju Latvijas kultūras telpā 20. gs. 30. gados: “Ar “tēvzemes balvas” kārdinājumiem un izmaksām samaitāja pat savā laikā tik cienījamus dzejniekus kā Plūdoni un Aspaziju, lai tie kā renesanses laika galmu dienderi raksta himnas

⁷ Upīts 1957.

⁸ Turpat, 42.

⁹ Andersone 1945.

¹⁰ Sakse 1945.

¹¹ Klaustiņš 1940.

¹² Plūdons 1939.

¹³ Ulmanis 1935.

vadonim, ka satura lakejismā liek kaunā un apsmieklā visu skaisto latvju liriku, bet izteiksmes lubniecismā pārspēj pat Lapas Mārtaņa ziņģes.”¹⁴

Okupācijas laikā daļa V. Plūdoņa “Patriotiskās dzejas” cikla tika izdota trimdā. Vienu no izlasēm – “Plūdoņa daiļdarbu izlase” – sastādījusi žurnāla *Universitas* redaktore, trimdas latviete Nora Klīve (1900–1972) un klajā laidusi izdevniecība “Latvju grāmata” ASV. Grāmatas priekšvārdā Latvijas atmodas laiks uzsvērts kā dzejnieka iedvesmas avots, tādēļ viņš arī smēlies idejas folklorā un tradīcijās, vienlaikus neaizmirstot sociālo telpu un svarīgus notikumus latviešu sabiedriskajā dzīvē. N. Klīves sastādītajā izlasē nav iekļauti ne Ulmanim speciāli rakstītie veltījumi, ne arī 20. gs. sākuma revolūcijai veltītās variācijas, bet ievietota poēma “Atraitnes dēls” un skaidrota poēma “Uz saulaino tāli”.¹⁵ Tas liecina, ka minētie V. Plūdoņa darbi bijuši pietiekami nozīmīgi dažādos latviešu literatūras vēstures un sabiedrības kontekstos.

Pēc otrreizējās padomju okupācijas V. Plūdoņa darbi netika plaši apspriesti, autors vien dažādos kontekstos pieminēts ideoloģiska satura publikācijās. 1945. gadā iznākušajā latviešu padomju periodikā atrodami arī atsevišķi raksti par dzejnieka balādes “Atraitnes dēls” iestudējumiem, kas liecina, ka jau toreiz poēma bijusi ideoloģiski nozīmīga.

Padomju literatūrai bija jābūt cieši saistītai ar ikdienas dzīvi, un V. Plūdoņa balāžu motīvus literāti uzskatīja par sabiedriski noderīgiem un jaunatni audzinošiem, tādēļ bieži vien atsaucās uz tiem. Piemēram, rakstot par padomju jaunatnes audzināšanu rakstniece Anna Sakse (1905–1981) izmanto līdzības ar V. Plūdoņa mākslinieciskajiem tēliem: “Kā Plūdoņa Jaunais gulbis tā laužas uz saulainām tālēm, nicinot sasmakušos piļu diķus un vistu kūtis, ar kuru iemītniekiem dzejnieks simbolizējis apmierinātos bezideālu mietpilsoņus. Jaunatne, līdzīgi tā paša autora atraitnes dēlam, laužas zinību un mākslas tempļos, cenždamās ātrāk un pilnīgāk apgūt līdzšinējos sasniegumus, lai

neapstātos pie tiem, bet virzītu uz priekšu zinātņi un mākslu.”¹⁶

Pēc Otrā Pasaules kara, vēl staļinisma laikā, V. Plūdoņa darbi iekļauti arī Latvijas PSR Valsts Rakstniecības muzeja 1945. gadā rīkotajā izstādē, kas tematiski vēstījusi par “latviešu garīgo cīņu pret vācu iebrucējiem”. Izstādē bija skatāmi folkloras pētniecības materiāli, ilustrācijas un ideoloģisko motīvu atradumi latviešu autoru darbos. Līdzās dzejnieku Andreja Pumpura, Ausekļa, Raiņa un Aspazijas daiļradei V. Plūdoņa darbi izstādei izraudzīti skaidri nolasāmo 1905. gada revolūcijas motīvu dēļ.¹⁷

1947. gadā literatūrkritiķis Valērijs Vasars¹⁸ (1918–1959) publicējis rakstu “Literatūras programma vidusskolām”, kurā uzsvēris nepieciešamību ne vien skaidrot V. Plūdoņa literāros darbus, bet arī atainot vēsturiski biogrāfisko kontekstu, kurā rakstnieks parādās ne tikai kā progresīvs dzejnieks, bet arī reakcionāro ideju aizstāvis.¹⁹ Ieteicamajā literatūras sarakstā skolēniem iekļautas poēmas “Salgales Mada loms”, “Divi pasaules”, “Uz saulaino tāli!” un “Tireļa noslēpums”.²⁰

Komentējot šo literatūras programmu, rakstnieks un literatūrkritiķis Jānis Niedre (1909–1987) gadu vēlāk nodēvējis V. Plūdoņi par buržuāzisku autoru, kurš tomēr radījis padomju lasītājam augstvērtīgus un revolūcijas motīviem cauraustus dzejas darbus. J. Niedre atzinis, ka dzejnieks revolūcijai esot pievērsies tikai tās norises laikā, bet miera laikā attālinājies no sabiedrības problēmām: “[...] revolūciju atplūdu brīžos, būdams tālu prom no darba tautas dzīves, Plūdonis ir tikai formā izsmalcināts, bet saturā darba tautai maz nozīmīgs rakstnieks.”²¹

Savukārt Kuldīgas apriņķa Tautas izglītības nodaļas vadītāja L. Eidiņa publikācijā skaidrojusi poēmas “Atraitnes dēls” izglītojošo kontekstu, atzīstot, ka tā skolēniem jāmaca, skaidrojot, kāpēc galvenais varonis aiziet bojā, un

¹⁴ Upīts 1940.

¹⁵ Klīve 1952.

¹⁶ Sakse 1945.

¹⁷ G. V. 1945.

¹⁸ Īstajā vārdā Vladislavs Kaupužs.

¹⁹ Vasars 1947.

²⁰ Latviešu literatūras programma vidusskolas 8.–11. klasēm 1948.

²¹ Niedre 1945, 21.

uzsverot, ka padomju valstī viņš būtu dzīvojis labos apstākļos. Šajā rakstā parādās vēl viena svarīga padomju nostādne – sabiedriskais un dabas vērojums veido cilvēka materiālistisko uzskatu, un šī tematika esot pareizi atspoguļota minētajā poēmā.²² Tādējādi Viļa Plūdoņa darbs vēlreiz apliecināts kā sabiedriski derīgs.

Par V. Plūdoņa darbu izdošanu un skaidrojumu

Lēmums par V. Plūdoņa poēmu publicēšanu pieņemts Latvijas Padomju rakstnieku savienības valdes sēdē 1949. gadā, kad tika spriests par Valsts izdevniecības daiļliteratūras 1950. gada plānu. Sēdē rakstnieks Arvīds Griģulis ierosināja periodiski izdot vecos latviešu literatūras darbus, lai padarītu literatūras manojumu plašāk pieejamu sabiedrībai.²³

Divu gadu laikā pēc lēmuma pieņemšanas izdota poēma “Uz saulaino tāli” un “Atraitnes dēls”, kuru ievadā ir literatūras pētnieka un kritiķa Edgara Dambura (1910–1980) skaidrojumi. E. Damburs tiecies akcentēt tās sociālisma un aktīvā romantisma iezīmes, kas ļāvušas izdot V. Plūdoņa darbus staļinisma laikā. Literatūrkritiķis uzsvēris, ka revolucionārā tematika V. Plūdoņa literārajos tēlos parādās, bet citādi, nekā padomju varai ierasts, respektīvi, V. Plūdons esot sociālās īstenības refleksijas meistars un viņa literārais varonis ir realitātes atspulgs. E. Damburs norādījis, ka pretēji ierastajam padomju literārajam varonim – cīnītājam un revolucionāram, kurš pārvar nabadzību, postu vai citas nozīmīgas dzīves problēmas, – Plūdons tēlo darbaļaužu dzīvi nesamāksloti, parādīdams šķiru pretrunas sabiedrībā un buržuāzijas negausību. E. Dambura viedoklis: cīņas noskaņa nav jūtama ne poēmā “Atraitnes dēls”, ne “Divi pasaules”, bet tajās nepārprotami pausta apsūdzība netaisnajai sociālajai iekārtai, un šim darbam jābūt paraugam, lai veicinātu darba padomju jaunatnes izpratni, ka sociālistiskā valsts ir pārāka par šķiru sabiedrību.²⁴ Ar šo E. Damburs ne tikai uzsvēris, ka V. Plūdoņa

dzeja ir aktīvajam romantismam atbilstoša, bet arī pamatojis sociālistiskā reālisma kanonam svarīgo īstenības motīvu tēlojumu, kas V. Plūdoni padara sabiedriski noderīgu un pietuvina “padomju autoram”.

Ļoti līdzīgu V. Plūdoņa daiļrades analīzi atsevišķos mācību līdzekļos sniegusi arī E. Andersone. Viņa dzejnieku nostatījusi līdzās tādiem latviešu klasiķiem kā Eduardam Veidenbaumam, Rainim, Aspazijai un Rūdolfam Blaumanim – autoriem, kuru daiļrade vairāk atbildusi sociālistiskā reālisma kanonam, kurā iespējams nolasīt padomju ideoloģijai aktuālos sociālas dabas jautājumus, vienkāršo cilvēku dzīves tēlojumu un revolucionārus motīvus: “Plūdoņa mākslinieciskā personība izaug un nobriest buržuāzistiski demokrātiskās revolūcijas periodā. Viņa labākie darbi ir šā laikmeta dzīves atspoguļotāji, šā laikmeta demokrātisko atziņu paudēji.”²⁵

E. Andersone sadalījusi V. Plūdoņa dzeju trijos posmos: laiks līdz Pirmajam pasaules karam, 1914.–1917. gads un dzejnieka mūža pēdējais posms līdz 1940. gadam. Pirmos divus periodus E. Andersone raksturojusi ar vārdu “progresīvs”, jo padomju izpratnē tas ir laiks, kad V. Plūdoņa darbos nolasāmi spēcīgie “tautas atbrīvošanās cīņu” motīvi, kas ietverti augstvērtīgas kvalitātes dzejā – pilnā ar simboliem, folkloras elementiem un dabas gleznām. E. Andersone īpaši uzsvērusi V. Plūdoņa meistarību dabas noskaņu bagātīgajā tēlojumā un formas meistarībā, kas sastopama arī bērnu dzejā. Tāpat esot nolasāmi sabiedriskās dzīves vērojumi, ko rosinājusi jau 1905. gada revolūcija.²⁶

Kā izcilākie V. Plūdoņa darbi norādītas poēmas “Atraitnes dēls” un “Uz saulaino tāli”, kā arī balādes “Tīreļa purvs” un “Salgales Mada loms”, arī “Jumis – atriebējs”, kuras uzslavētas kā spilgtas dzejnieka mākslas īpatnības. Marksisma garā raksturojot balādes “Tīreļa noslēpums” fragmentu²⁷, E. Andersone akcentējusi

²⁵ Andersone 1950, 80.

²⁶ Andersone 1950.

²⁷ Plūdons, V. “Pa purvu, pa purvu mell(aj)u, / Pa mežu, pa mežu tumš(aj)u / Zelta papardes ziedu es meklēju, / Ko aizdzīt pasaules trūkumu... // Melli viri – varas kalpi man

²² Eidiņa 1948.

²³ Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 473. fonds, 1. apraksts, 38. lieta.

²⁴ Damburs 1951.

atsauci uz 1905. gada revolūciju kā dzejoļa atslēgas motīvu savijumā ar V. Plūdonim tuvajiem folkloras elementiem: “Prasība pēc kapa zīmes, sakņodamās folklorā, pauž arī balādes laikmetīgo pamatdomu: neaizmirst cīnītājus, kas 1905. gadā sav[u] dzīvīb[u] atdevuši par tautas brīvību.”²⁸

Iecienītu padomju literatūras propagandas motīvu E. Andersone atradusi balādē “Salgales Mada loms”, kur dzejas rindās spilgti tēlota nepatika pret vācu krustnešiem kā senajiem tautas ienaidniekiem un antagonistiem: “Plūdoņa balādes notikumi: jaunā zemgalieša drosmīgais cīņš spars un viņa traģiskā bojā eja atdzīvina latviešu tautas 13. gadsimta traģiku, kad tā cīnā pret mežonīgo vācu iebrucēju pārspēkā zaudē savu brīvību un spiesta ieiet septiņu gadsimtu garajā verdzības naktī.”²⁹

Arī J. Niedre par V. Plūdoņa balādēm savulaik izteicies, ka tās tapinātas, lai paustu viedokli pret vācu kolonizācijas plāniem latviešu zemēs.³⁰

E. Andersone pieminējusi arī citus V. Plūdoņa darbus, piemēram, “Viesturs ceļā pie pāvesta legata”, “Balāde par melno purvu”, “Ans’s Bantiņš”, “Dūkņu sils” un “Jumis – atriebējs”. Autore uzskata, ka visus šos darbus izceļot tieši tautas atbrīvošanās cīņu motīvi, kas saistīti galvenokārt ar diviem laikmetiem: ar cīņām pret vācu iebrucējiem senatnē un ar 1905. gadu.³¹

Vienlaikus saglabāta arī nepieciešamība kritizēt V. Plūdoni. Dzejnieks kritizēts par politiski sabiedrisko uzskatu neskaidrību, jo neti viņa darbos trūkstot izpratnes par laikmeta sabiedriskajiem uzdevumiem, toties manāma atrautība no strādnieku šķiras, savukārt beidzamajos gados viņš pat esot “naidīgi nostājies” pret strādnieku šķiru un Komunistisko partiju.³²

Literatūras vēstures 1950. gada izdevums pārstrādātā versijā pēc gada izdots atkārtoti, jo

---

uzkrita, / Līdz asinīm sita, tad nokāva, /
Pie grāvja mūklājā ieraka, / Zemi līdzenu virsū
nomina, - / Neviens manu kapu nezina...”

²⁸ Andersone 1950, 97.

²⁹ Turpat.

³⁰ Niedre 1945.

³¹ Andersone 1950.

³² Turpat.

pirmajam variantam pietrūkst marksistiski ļeņinskā skatījuma. Tajā E. Andersone V. Plūdoņa literārajai biogrāfijai piešķirusi jaunas nianšes, kritizējot autoru par attālināšanos no sociālās realitātes: “Viņš pakļaujas buržuāzistisko nacionālistu ietekmei, to “demokrātiskajām” frāzēm un solījumiem. [...] Plūdonis neizprot un neatbalsta darba tautas uzvaru un centienus, nespēj pacelties līdz revolūcijas vilnim.”³³

Tomēr arī šajā izdevumā E. Andersone pievērsusies sabiedriski derīgu motīvu meklējumiem V. Plūdoņa darbos. Tos viņa atradusi poēmās “Divi pasaules” un “Atraitnes dēls”, kuru kodols ir dzejnieka laikmeta realitātes atspulgs un viņa līdzpārdzīvojums valdošajai sociālajai netaisnībai.³⁴ Jāatzīmē, ka arī E. Damburs uzsveris sociālās netaisnības tēlojumu kā galveno V. Plūdoņa poēmu esenci.³⁵

E. Andersones rakstā pieminēts arī V. Plūdoņa pirmais dzejas krājums “Pirmie akordi” (1895), kur dzejnieka pasaules uzskatu refleksijā rodama buržuāzijas kritika un vienlaikus autora naivums par pašaieliedzību kā ceļu uz latviešu tautas kopējo labklājību. Par dabas motīvu tēlojumu īpaši uzteikta zvejnieku ģimenes traģēdija – stāstiņš “Selga” (1937) –, galvenokārt tā reālistisko elementu dēļ.³⁶

Par spilgtāko V. Plūdoņa darbu Andersone atzinusi poēmu “Uz saulaino tāli”, kurā alegorijās tēlota 1905. gada revolūcija. Poēmas sižets – vēstījums par putnu dzīvi, kas simbolizē sabiedrību un dažādas sociālās grupas, kā arī to īpašības. E. Andersones darbā redzams, ka šis motīvs ļāvis ideoloģiski daudzinaīt Plūdoņa tēloto buržuāzijas un sīkburžuāzijas aprobežotību, garīgo pieticību, sīkmanību un bezjēdzību kontrastā ar poēmas galveno tēlu – Jauno gulbi, kas cenšas izrauties no stagnācijas. E. Andersone šeit gan saskata reālisma un aktīvā romantisma elementu simbiozi, tomēr uzsver: “Strādnieku šķiras lomu 1905. gada revolucionārās kustības organizēšanā un vadībā Plūdonis nesaskata un nevērtē, revolūcijas dziļākos mērķus un nozīmi neizprot.”³⁷

³³ Andersone 1951, 100.

³⁴ Andersone 1951.

³⁵ Damburs 1951.

³⁶ Andersone 1951.

³⁷ Turpat, 94.

Raksturojot V. Plūdoņa poēmas, šos pašus motīvus izcēlis arī E. Damburs. “Uz saulaino tāli” viņš nodēvējis par spēka pilnu dzeju, kurā putnu alegorijas izmantotas, jo rakstīšanas laikā atklāti izteikties neesot bijis iespējams, un vienlaikus secinājis, ka V. Plūdons neesot spējis saprast revolūcijas patieso nozīmi: “V. Plūdons gan neizprata pašu galveno, ka vienīgi revolucionārs proletariāts ir tas spēks, kas atbrīvos pasauli no kapitālisma, tas spēks, kas spēj vadīt un organizēt visplašākās tautas masas, viņš neizprata, ka nedrīkst palikt pusceļā, bet ienaidnieks jāsatricē galīgi.”³⁸

E. Damburs uzsvēris arī to V. Plūdoņa daiļrades pusi, ko, “[p]rotams, ka mēs nepieņemam...”, ar “mēs” domājot padomju sabiedrību, bet ar nepieņemamo Plūdoņa daiļrades daļu – Latvijas brīvvalsts laikā tapušos dzejoļus. Sikāk šos darbus Damburs rakstā neanalizē, vien norāda: “Tas Plūdons, kas rakstīja Ulmaņa varai pieskaņotos salkanos pantus, apjūsmoja “atjaunoto Latviju”, nav mums vajadzīgs un pret to arī cināmies.”³⁹ Taču E. Dambura paskaidrojums par V. Plūdoņa darbību Ulmaņa prezidentūras laikā nav nejaus – dzejnieka vērtība ir jāpamato padomju ideoloģijas acīs, viņš ir jāattaisno kā vecās pasaules režīma upuris, jo viņa tekstu poētika tomēr pietiekami spēcīgi iedarbojas uz lasītāju.

Secinājumi

Staļinisma laika publikācijas parāda kopējo skatījumu uz V. Plūdoņa tā laika daiļradi, kuru var interpretēt šādi: sākotnēji pareizi ievirzīts, sociālās netaisnības iedvesmots autors, kurš pakāpeniski ieslīdzis stagnācijā un kļuvis par Ulmaņa režīma formālu piekritēju. Par ārzemju autoru ietekmi Plūdoņa dzejā staļinisma laika pētnieki neraksta, bet uzsver iespaidus, ko dzejnieks guvis no sociālās realitātes.

³⁸ Damburs 1951, 8.

³⁹ Turpat, 5.

V. Plūdoņa pozīciju ideoloģiski neērtu padarīja Ulmanim veltītie dzejoļi, tomēr viņa agrīnajos darbos nolasāmie padomju ideoloģijai derīgie motīvi tika akcentēti. Padomju laikā atzītākais dzejnieka darbs – alegorijām bagātā balāde “Uz saulaino tāli”, kas bija lieliski piemērota revolūcijas mākslinieciskai skaidrošanai.

Jāuzsver: lai arī V. Plūdons simpatizēja 1905. gada revolūcijas idejām, tās nav savietojamas ar vēlāko okupācijas laika izpratni, ko staļinisma ideoloģija centās autoram piedēvēt. Staļinisma laika publikācijās īpaši atlasīti tie Plūdoņa dzejas piemēri, kurus ērti analizēt no marksisma pozīcijām, tādējādi piedāvājot oficiālu viedokli. Galvenokārt skatīti cīņas, sociālās netaisnības, revolūcijas un buržuāzijas kritikas motīvi, kuru pamats sakņojas vēsturiskajos notikumos; vācu krustnešu darbība Baltijas teritorijā; vācu muižniecības nežēlības un aprobežotības tēlojums. Šie motīvi sakrīt ar atsevišķiem padomju propagandas elementiem vēsturiskās situācijas skaidrojumā.

Par V. Plūdoņa personību plašas diskusijas vēlīnā staļinisma laikā netika izvērstas, vien izcelti daži biogrāfiski dati – dzīves pēdējos gados stagnācijā ieslūgušais dzejnieks dzimis un audzis laukos, strādājis par skolotāju, un viņu ir dziļi saviļņojuši revolucionārie notikumi, kas mainījuši arī tā laika Latvijas sabiedrību. Dzejnieka vēlāko gadu daiļrade kritizēta, padomju vara to uzskatīja par viņa daiļrades lejupslīdes posmu, par pasūtījumu darbu laikmetu.

Jāsecina, ka tā V. Plūdoņa dzejas daļa, kurā atklājas viņa patiesie uzskati par valstiskumu un latviešu nacionālo dzīvesziņu, nav ļāvusi padomju ideologiem pilnībā pārinterpretēt Plūdoņa darbu tematiku un personību. Lielākā daļa Plūdoņa dzejas tika noklusēta, jo kritiķi marksisma garā vēstīja vien par tiem darbiem, kuri atspoguļo dzejnieka dzīves laikā aktuālās vēsturiskās vai sociālās tēmas. Secināms: lai arī padomju varas interpretēta, Viļa Plūdoņa loma latviešu literatūras vēsturē saglabāta un dzejnieks netika aizmirsts arī tolaik.

VĒRES

- Andersone, E. (1945) Par Raiņa revolucionāro dzeju. *Padomju Latvijas Skola*, 5, 6–7.
- Andersone, E. (1950) *XIX gs. 90. gadi un XX gs. sākums latviešu literatūrā (Veidenbaums, Aspazija, Blaumanis, Plūdons, Brigadere)*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Andersone, E. (1951) *XIX gs. 90. gadi un XX gs. sākums latviešu literatūrā (Veidenbaums, Aspazija, Blaumanis, Plūdons, Brigadere)*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- (B. a.) (1946) Augstāku idejisko līmeni mūsu rakstniecībā. *Literatūra un Māksla*, 35, 1–2.
- (B. a.) (1948) Latviešu literatūras programma vidusskolas 8.–11. klasēm. *Skolotāju Avīze*, 33, 5–6.
- Damburs, E. (1951) Priekšvārds. *Plūdons, V. Divas pasaules*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Dobrenko, E. (2020) *Late Stalinism: The Aesthetics of Politics*. New Haven & London: Yale University Press, 10–20. <https://doi.org/10.2307/j.ctv138wr09>.
- Eidiņa, L. (1948) Jauno mācību gadu iesākot. *Padomju Kuldīga*, 104, [2].
- Fitzpatrick, S. (1976) Culture and Politics under Stalin: A Reappraisal. *Slavic Review*, 35 (2), 211–231. <https://doi.org/10.2307/2494589>.
- G. V. (1945) Rakstniecības muzeja izstāde. *Literatūra un Māksla*, 32, 5.
- Kārlis Ulmanis (1935) *Vēstule Vilim Plūdonim*. Rakstniecības un mūzikas muzeja krājums, inventāra Nr. 39277.
- Klaustiņš, R. (1940, 20. janvāris) *Plūdoņa dzīves meti. Atmiņu refleksijas*. Rakstniecības un mūzikas muzeja krājums, inventāra Nr. 39277.
- Klīve, N. (1952) Priekšvārds. Plūdons, V. *Plūdoņa daiļdarbu izlase*. ASV: Latvju grāmata.
- Kreepipuu, T. (2023) Nōukogude Eesti kirjanduselu parteiline juhtimine 1960. aastatel kirjanike liidu näitel. *Keel ja kirjandus*, 1, 110–111. <https://doi.org/10.54013/kk782a6>.
- Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 473. fonds, 1. apraksts, 38. lieta.
- Leighton, L. G. (1983) The Great Soviet Debate over Romanticism: 1957–1964. *Studies in Romanticism*, 22 (1), 41–46. <https://doi.org/10.2307/25600412>.
- Niedre, J. (1945) Gadsimtu naidis. *Karogs*, 3–4, 3.
- Niedre, J. (1948) Par “viena plūduma” teoriju latviešu literatūras zinātnē. *Karogs*, 3, 20–21.
- Plūdons, V. (1939) *Plūdons. Kopoti daiļdarbi*. Rīga: Grāmatu draugs.
- Plūdons, V. (1950) *Uz saulaino tāli*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Plūdons, V. (1951) *Divas pasaules*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Sakse, A. (1945) Raksturīgākās iezīmes Poruka un Fr. Bārdas darbos. *Padomju Latvijas Skola*, 8, 7.
- Sakse, A. (1945) Kādu ceļu iet jaunatnei. *Padomju Jaunatne*, 120, 6.
- Upīts, A. (1940) Daži ierosinājumi latvju mākslas dzīves pārkārtojumos, *Cīņa*, 31, 2–3.
- Upīts, A. (1957) *Sociālistiskā reālisma jautājumi literatūrā*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Vasars, V. (1947) Literatūras programma vidusskolām, *Literatūra un Māksla*, 17, 3.

Redakcijā saņemts 05.07.2024., apstiprināts 05.09.2024.

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0* (CC BY-NC 4.0) starptautisko licenci (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).